

ที่มาของชื่อ

เยากั่มง เป็นชนเชื้อสายเดียวกัน มีความใกล้ชิดทั้งในค่านิยม ความเป็นอยู่ และเจิมอาศัย อยู่ด้วยกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนม ณ ที่ใดที่หนึ่งในลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง ชาวจีนเรียกชื่อชนสองเผ่า เมี้ยว-เยา สัมพันธ์เป็นเวลายาวนาน คือเรียกเป็นมาน ก่อนคริสตศตวรรษที่ 7 เรียกเป็น เมี้ยว-มาน ใน คริสตศตวรรษที่ 10 เรียกเป็น เมี้ยว และในระหว่างคริสตศตวรรษที่ 10 กับคริสตศตวรรษที่ 12 ในความหมายว่า "คนที่มีใจจีน" แต่อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมา เขาได้แยกจากกัน พวกเมี้ยว (แบ่งเป็น มัง, มุย, มง, เมา) มุ่งไปทางตะวันตก พวกเยาอพยพลงใต้ไปไกลกว่าทางใต้

ประวัติความเป็นมา

จากนิยายปรัมปรา เยาเล่าว่า แต่เดิมมีเทวดา ชื่อ เปียนโกตุง เป็นผู้สร้างโลกและสวรรค์ โดยสร้างโลกให้มีลักษณะแบนๆ สี่เหลี่ยม มี 48 ชั้น และสร้างสวรรค์หรือท้องฟ้าให้มีรูป 8 เหลี่ยม มี 33 ชั้น ในโลก เปียนโกตุง ได้สร้าง ภูเขา ทะเล แม่น้ำ ลำคลอง หนองน้ำ ไร่นา ข้าว กับได้สร้าง มนุษย์ผู้ชายและผู้หญิงขึ้นด้วย มนุษย์ผู้ชายให้สวมหมวก มนุษย์ผู้หญิงหาแม่ก้อยขึ้น แกล้มวยสูงพันก้อยผ้า แคง และอนุญาตให้สมสู่เป็นสามีภรรยากันได้ เทวดาอีกองค์หนึ่งชื่อ คิวตุง เป็นผู้สร้างไฟ เทวดาชื่อ โทงตุง เป็นผู้สร้างเงิน อีกองค์หนึ่งสร้างช่างสำหรับปลูกบ้านเรือน ต่อมาผู้หญิงคนหนึ่ง ชื่อ นางเลียวฟาม เป็นผู้สร้างบทเพลง และขงจื้อเป็นผู้สร้างโรงเรียนเพื่อสอนความรู้เกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง

ต่อมาได้เกิดน้ำท่วมโลก ผู้คนล้มตาย เหลือเพียงหญิงชายคู่หนึ่ง ซึ่งเป็นพี่น้องกัน ทั้งสองคนได้สืบหาญาติพี่น้อง และเพื่อมนุษย์ ขณะที่เฝ้าทาง มีเทวดาแปลงตัวเป็นคนชรา และบอกให้สองพี่น้องแต่งงานกันเสีย เพื่อสร้างมนุษย์ต่อไป แต่สองพี่น้องไม่เชื่อ ต่อมาทั้งสองไปปลูกไผ่ขึ้นคนละต้น เมื่อคนไผ่สูงขึ้น ยอคไม้ก็เอนไปเกี่ยวพันกัน และเมื่อกอไผ่สูงแล้ว ควันไฟทั้งสองแห่งก็ขึ้นไปรวมกันบนท้องฟ้าอีก ทั้งสองจึงปลงใจเชื่อว่า สวรรค์ต้องการให้เขาทั้งสองเป็นสามีภรรยา กัน เพื่อสร้างมนุษย์ชาติต่อไป

ต่อมาภรรยาได้คลอดบุตรออกมาเป็นลูกพี่ และมีเพศิกาองค์หนึ่งเสกจึงลงมาผ่าลูกพี่ พร้อมกับสั่งให้โยนเมล็ดพี่กลงบนที่ราบข้างล่าง ส่วนเนื้อพี่ให้โยนขึ้นไปบนคอย แต่สามีเกิดจำคำสั่งไขว้เขว จึงขว้างเนื้อพี่กลงบนที่ราบข้างล่าง ต่อมาได้กลายเป็นผู้คนที่ทำมาหากินในที่ราบ ส่วนเมล็ดพี่ก็โยนขึ้นไป

บนคอย และกลายเป็นชาวเย้า และชาวเขาเผ่าต่างๆ ที่ทำมาหากินกันอยู่บนคอย ซึ่งปรากฏว่าได้
เกิดเป็นมนุษย์ชายหญิง 6 คู่ ซึ่งได้กลายเป็นบรรพบุรุษของชาวคอย

สำหรับเย้า ได้ทำมาหากินบนคอย เมื่อคอยโคหนคที่ทำมาหากินก็ได้ย้ายไปหาคอยใหม่จนถึง
เมืองซัน ชื่อว่า เมืองนามกิง ซึ่งอยู่ใกล้ทะเล คอมาเกิดฝนแล้งและไฟไหม้ ทำให้ปลูกข้าวไม่ได้ผล
ผู้คนล้มตายกันมาก มีเย้า 12 ตระกูล ได้ถือเรือแล่นลงเรือที่ข้ามทะเล เรือลำหนึ่งไม่มีถือมีสาม
กวาง (ซึ่งเย้าเชื่อว่า กวางสามกวาง เติมเป็นมนุษย์สามคน) ซึ่งถูกกระแสน้ำพัดตกลงไปในสระคือทะเล
พวกที่เหลืออยู่บนบานให้มีสามกวางช่วยให้ข้ามทะเล แล้วจะฆ่าหมูแก่นเมื่อถึงแผ่นดินโดยปลอมกบฏ คอ
มาพวกเย้าโคซันฝั่งที่จังหวัด เลาเจียว มณฑลกว่างตุง นับจากนั้นก็แยกย้ายไปตามคอยต่างๆ

เย้า 12 ตระกูล หรือ แซ่ ที่ข้ามน้ำข้ามทะเล และถือว่าเป็นบรรพบุรุษของเย้าปัจจุบัน ได้

แก่

1. แซ่เติน (หรือ แซ่กั้ง, แซ่ท่าง, แซ่เติน)
2. แซ่พาน (หรือ แซ่พัน, แซ่เปียน)
3. แซ่จาว (หรือ แซ่จาว, แซ่เจว, แซ่เจว)
4. แซ่ฟ่ง (หรือ แซ่ฟ่ง)
5. แซ่ลี่ (หรือ แซ่เลย)
6. แซ่หยัง
7. แซ่เจียว (หรือ แซ่เขี้ยว)
8. แซ่จัน
9. แซ่ท่าง
10. แซ่ลิว
11. แซ่จัน
12. แซ่ทอง

นอกจากนี้ยังมีตำนานอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งชาวเย้า ภาคภูมิใจในอภิศาสตร์ประวัติของชนชาติตน เล่ากัน
ว่า ครั้งหนึ่งพวกเขาเคยมีอาณาจักรกว้างใหญ่ไพศาลที่ติดกับชาวจีน และได้เข้าไปอาศัยอยู่ในแผ่นดิน
จีนจีนก็ยังได้ฝากชื่อเสียงไว้ถึงที่เล่าสืบต่อกันมา

มีสาวเข้าสามีภรรยาคู่หนึ่ง อยู่ด้วยกันนานปี แต่ไม่มีบุตรสืบสกุล ฝ่ายสามีก็โทษภรรยาว่าเป็น
 หมั้น ภรรยาเสียใจมาก ค้อมามีชายชราเข้ามาถามถึงสาเหตุการร้องไห้ หญิงผู้เป็นภรรยาได้เล่าให้ฟัง
 ชายชรายืนผลไม้ 12 กลีบให้ แล้วบอกให้นำไปให้สามีทาน หลังจากที่สามีรับประทานแล้ว หญิงภรรยา
 เริ่มตั้งครรภ์ แล้วคลอดออกเป็นชาย 12 คน ทั้งหมดมีรูปร่างหน้าตาเหมือนกัน บิดาตั้งชื่อให้ตามลำดับ
 คือ

1. เล่าเกา
2. เล่าตะไหนด
3. เล่าชาน
4. เล่าสู
5. เล่าอู
6. เล่าหลู
7. เล่าชี่
8. เล่าป้า
9. เล่าโจ้ว
10. เล่าซิม
11.
12. ฯลฯ

บุตรชายทั้ง 12 คนนี้ ได้แสดงความสามารถอย่างมาก จนกระทั่ง เจ้าเมืองจีน เกรงกลัว
 และยอมยกลูกสาว และบ้านเมืองให้ 12 พี่น้องปกครอง นับจากนั้นมา 12 พี่น้องเป็นผู้รักษามันเมือง
 จีน เมื่อเกิดข้าศึกศัตรูมารุกรานก็พาทัพไปทุกครั้ง หัวเมืองต่างๆ พากันอ่อนน้อมยอมเป็นข้า แต่ต่อมา
 พี่น้องทั้ง 12 คน มีความกำเริบ เหาะขึ้นไปรบกับเวทกานสวรรค์ และพ่ายแพจนทั่วยก เหลือแต่
 วิชาดล่องลอยอยู่ไม่มีที่ยุติ เวทกามีความสงสาร จึงอบรมสั่งสอนให้ประพฤติก่อสิ่งที่ดี และมอบหน้าที่
 ให้เป็นผู้คอยบันทึกตรวจตราดูความประพฤติของมวลมนุษย์ มนุษย์คนใดเมื่อกายไปแล้ว สัมควรส่งไป
 ทรมานในนรก หรือส่งไปเป็นเวทกานางฟ้า หรือเป็นผีเร่ร่อน ทิวโหย เมื่อไปเกิดใหม่ ก็ยังผ่านการ
 ตรวจตราสอบประวัติเดิม เมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่ โดยพี่น้องทั้ง 12 คนนี้

การอพยพของเย้า

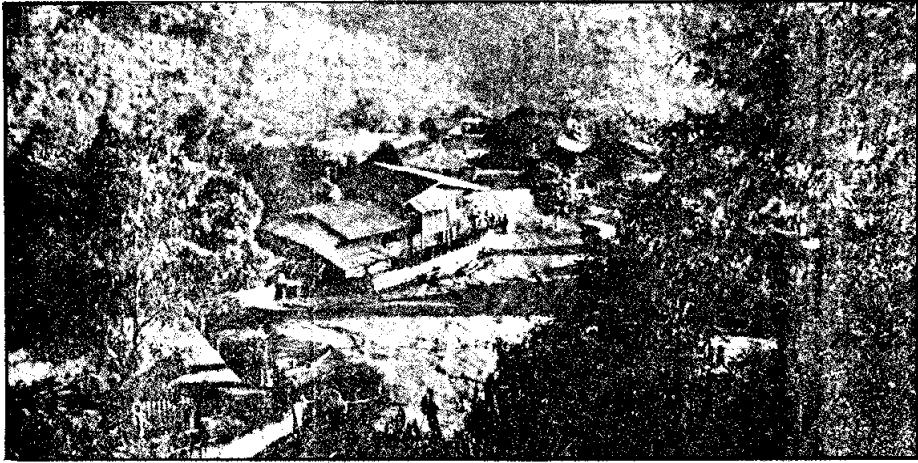
เชื่อกันว่าเย้าเคยอาศัยอยู่ในบริเวณตอนกลางของประเทศจีน คือ ในมณฑลเสฉวน กวางสี และยูนนาน เย้าได้ถูกรบกวนจากศัตรูเพื่อนบ้าน จึงอพยพลงทางใต้ เข้ามาสู่กึ่งเกี้ยว เวียดนามเหนือ ตอนเหนือของลาว ตอนเหนือของประเทศไทย และทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศพม่า

การอพยพเริ่มขึ้นเมื่อใดนั้น ต่างก็มีความเห็นกันหลายกลุ่ม บางกลุ่มเชื่อว่า การอพยพครั้งแรกเริ่มเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 เมื่อพวกจีนแผ่ขยายลงมาทางใต้ บางก็เชื่อว่า เย้ากลุ่มเล็กๆ กลุ่มแรกอพยพเข้าสู่เวียดนามเหนือ และลาว อยู่ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 17 แต่บางคนเชื่อว่า เย้าได้อพยพเข้าจังหวัดกั้นฮัวในเวียดนามเหนือ เมื่อ พ.ศ. 2448 นี้เอง

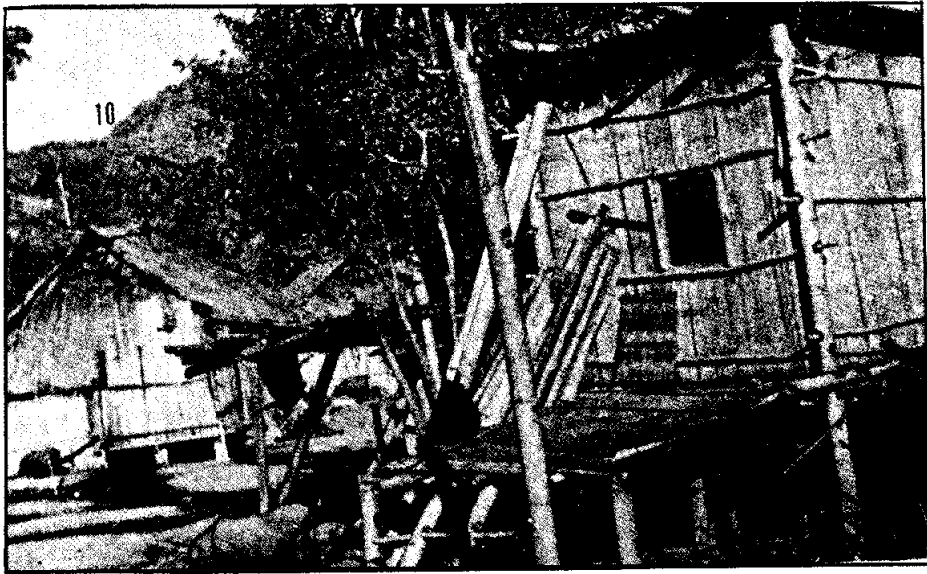
จากประวัติศาสตร์ กล่าวว่า เย้าถูกขับไล่ออกจากตอนใต้ของมณฑลยูนนาน ให้อพยพลงสู่ตอนใต้ ในคริสต์ศตวรรษที่ 12 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 13 ลงมาอยู่ในพื้นที่ภูเขา ซึ่งล้อมรอบคุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง ต่อมาได้แผ่กระจายใน ไช่หนาน อีโนโจจีน และตอนเหนือของประเทศไทย เย้าที่กระจัดกระจายนี้ได้ อพยพลงสู่ทางใต้หลายสายด้วยกัน แล้วแต่อิทธิพลจากภายนอก พวกเย้าได้ติดต่อกับพวกจีน อีกค่า กวางตุ้ง และจีนตอนเหนือซึ่งได้อพยพมาในกวางสี และยูนนาน ในเวลาและสถานที่ต่างๆ กัน เช่น เกี่ยวกับ มัง ไทย และพวก โล-โล การกระจัดกระจายของเย้านี้ มีผลมาจากอิทธิพลของลมฟ้า อากาศ และภูมิประเทศรอบข้างด้วย จะเห็นได้ว่า ในกวางตุ้ง พวกเย้าได้กลายเป็นพวกกสิกร ซึ่งมีอาชีพทำนาทำ และตั้งถิ่นฐานถาวร และมีการติดต่อสัมพันธ์กับคนพื้นเมืองที่เป็นจีนอื่น

ในตอนเหนือของลาว เย้ามีการติดต่อกับพวกลาว โดยการค้าขายในตลาดในเมืองที่อยู่ใน หุบเขา ในเมืองนั้ง และเมืองลอง ค้าขายกับไทยลื้อ และไทยฉวน ในบริเวณเมืองสิง และเมือง นัมทา ลาวกล่าวว่า พวกเย้าเข้ามาสู่ลาวเมื่อ เกิดการกบฏในจีนตอนใต้

เย้าที่อพยพเข้าเมืองไทย อพยพมาจากจังหวัด น้ำตก ในประเทศลาว และเข้ามาที่จังหวัด น่านก่อน ในปัจจุบันชาวเย้าส่วนใหญ่อาศัยอยู่ทางตะวันออก และทางเหนือของจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้ก็มีกระจัดกระจาย ในจังหวัดเชียงใหม่ สามหมื่นบ้าน แต่ละหมู่บ้านประกอบด้วยลูกบ้านประมาณ 500 คน และที่อื่น ๆ เช่น ในจังหวัด แพร่ ลำปาง แม่ฮ่องสอน อุตรดิตถ์ นครสวรรค์ และ กำแพงเพชร การอพยพดังกล่าวนี้อยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2453-2493

๑๐
หมู่บ้านเขา

จำนวนชาวเข่า ซึ่ง Preecha Chaturapawd (1980) ได้สำรวจพบว่า มีหมู่บ้านทั้งหมด 105 หมู่บ้าน 3,056 หลังคาเรือน ประชากรทั้งหมดประมาณ 22,652 คน และจาก บรรพต วีระสัย (2520) กล่าวว่า จำนวนชาวเข่าในประเทศไทยมี 16,000 คน อยู่ในเชียงใหม่ 10,000 คน จากการสำรวจของ นายก่อรคอน ยัง (พ.ศ. 2504) ประมาณว่า เข่าในไทยมีทั้งหมด 10,200 คน ในหมู่บ้าน 74 แห่ง โดยมีอัตราเฉลี่ย 15 หลังคาเรือนต่อหนึ่งหมู่บ้าน และมีประชากรเฉลี่ย 8.5 คน ต่อหนึ่งหลังคาเรือน และจากเอกสารโครงการรวบรวมข้อมูลชาวเข่าของศูนย์วิจัยชาวเข่า กรมประชาสงเคราะห์ พ.ศ. 2515 ปรากฏว่า เฉพาะในเขตเชียงใหม่ มีจำนวน 14,712 คน เชียงใหม่ 395 คน รวม 15,107 คน

ที่พักอาศัย

หมู่บ้านเข่าจะพบได้ทั่ว ทั้งอยู่ที่ราบตามไหล่เขา ในระดับความสูง 1,000 เมตรขึ้นไป น้อยกว่าพวกม้ง และลีซอ และจะสร้างบ้านในแถบที่มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ซึ่งสะดวกในการใช้สอย เพราะปลูก และเลี้ยงสัตว์ กับมักจะสร้างบ้านเรือนใกล้ป่าไม้ โดยเฉพาะป่าไม้ไผ่ มีหินดี และน้ำอุดมสมบูรณ์ นำมาใช้ภายในหมู่บ้านได้ ต่างกับมูเซอแลง ละว้า ม้ง และอีก้อ ต้องเสียเวลาเดินทางไปตักน้ำยังลำธารหรือแอ่งน้ำข้างล่าง

หมู่บ้านของเข่ามักมีขนาดเล็ก เพราะโยกย้ายหมู่บ้านบ่อย เพิ่งจะตั้งหลักแหล่งค่อนข้างถาวรเมื่อเร็วๆ นี้เอง โดยทั่วไปจะอยู่ในที่เดิมประมาณ 10-15 ปี แล้วจึงย้าย ส่วนหมู่บ้านเล็กๆ น้อยๆ จะทำการย้ายอยู่เสมอ แต่ย้ายไปไม่ไกลนัก

บ้านเข่าจะหันหน้าบ้านออกจากภูเขา ในลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้หมู่บ้านเข่า มีลักษณะตั้งเป็นแนวยาวเรียงกันไปตามไหล่เขา พอจะสังเกตได้ว่า หน้าบ้านเข่ามักจะหันไปทางทิศตะวันออก

บ้านเข่าปลูกคละอมกิ้น ใช้พื้นดินเป็นพื้นบ้าน วัสดุที่ใช้คือจากไม้ไผ่ ไม้สัก ใช้สำหรับเป็นเสาเท่านั้น บ้านมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาอาจมุงด้วยหญ้าคา ไม้ไผ่ หรือใบทวาย ผ่านบ้านอาจเป็นไม้เนื้ออ่อน แล้วตากให้เรียบ การกันผาบ้าน เข่าจะกันในแนวตั้ง บางทีก็ใช้ไม้ไผ่สานขัดแตะ หรือใช้ฟางข้าวผสมดินหรือโคลนก่อเป็นกำแพง เป็นฝาผนังก็มี มุมหลังคาเหลากทำลงเกือบถึงพื้นดิน เป็นการออกแนวป้องกันภายในบ้านจากลมและฝน ฝนโล่ง นอกจากที่สำหรับกมจะมีหลังพื้นและผนังกันเพียงแค่นั้นเท่านั้น ห้องต่างๆ เหล่านี้ จะถูกแบ่งด้วยไม้ไผ่ขัดแตะ ทางส่วนหลังของตัวบ้านมีประตูทางเข้าด้านข้าง

AN 458 11

ทั้งสอง คันท้ายบ้านมีประตูหนึ่งประตู เรียกว่าประตูผี ปกติจะปิดตาย จะเปิดใช้ก็ต่อเมื่อส่งตัวบุตรสาวไปแต่งงานบ้านผู้ชาย หรือนำลูกสะใภ้เข้าบ้าน และใช้ในเวลายกศพออกจากบ้าน ถือว่าผู้ที่ออกไปจากบ้านทางประตูนี้ เป็นผู้ที่ขาดจากกรรมดีต่อบ้านเรือนของบ้านนั้น แต่ในปัจจุบัน ประตูข้างนี้อาจไม่มีเลย จึงใช้ประตูหน้า ตรงกับประตูหน้านี้เข้าไปที่ฝากลางบ้าน จะมีห้องผีตกข้างฝาอยู่ในระกบแลศักระ เย้าเรียกว่า "เมี้ยนป่าย" เป็นที่สิงสถิตของผีบรรพบุรุษ เวลาเชิญมาในพิธีกรรมต่างๆ และจะมีห้องผีตกแบบหนึ่ง เรียกว่า "เมี้ยน เคี้ย หลง"

ในส่วนที่เป็นพื้นดินของบ้าน ใช้สำหรับเอนกประสงค์ เช่นรับแขก เป็นห้องใช้ร่วมกัน จะมีไฟจุกในส่วนเหล่านี้ตลอดปี ใช้สำหรับคัมภ์ ชงชา สูบบุหรี่ หรือสำหรับจุกกลองน้ำ ที่เรียกว่าจิงตัง มีผ้าขาวสั้น หรือท่อนไม้ ใช้สำหรับนั่งล้อมกองไฟยามค่ำคืนของสมาชิกในบ้าน เพื่อพูดคุยกัน จากเพดานเหนือกองไฟนี้ จะเป็นตากไม้ไผ่ ซึ่งจะเป็นสัญลักษณ์ชวบ้านชาวเย้า ตากเหล่านี้สำหรับเก็บเมล็ดพันธุ์พืชต่างๆ ใบยาสูบ ท่อนไม้แห้ง ผักแห้ง หนังสั้ว และเกลือ นอกจากนี้ โดยปกติบ้านเย้าจะมีเตาไฟอีก 2 เตา คือ เตาที่สองใช้สำหรับหุงหาอาหาร และเตาที่สามสำหรับคัมภ์อาหารเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู เป็นต้น

บริเวณบ้านค่อนข้างสกปรก เพราะปล่อยสัตว์เลี้ยงให้หากินตามลำพัง คันท้ายของบ้านจะเว้นเป็นทางเดินรอบบ้านประมาณ 1 เมตร แล้วก็จะสร้าง คอกม้า เล้าไก่ สวนครัว และยุ้งข้าว แต่บางทีเล้าไก่อยู่ทางมุมบ้านด้านหลังก็มี เย้านิยมให้ด้านหลังของบ้านสะอาด ไม่นิยมสร้างสิ่งก่อสร้างใดๆ หรือไม้ขอมไม้คันท้ายไม้ใหญ่ หรือเสาใหญ่ปักอยู่บนดิน นอกจากรางน้ำ ซึ่งนำน้ำเข้าสู่บ้านเท่านั้น เย้าเชื่อว่าหลังบ้านเป็นที่มาของดินน้ำ หรืองู (นาค) จึงให้ความร่มเย็นแก่บ้านเรือน บางหมู่บ้านมีการล้อมรั้วบ้านและทำประตูรั้วบ้าน ทางเขาค่ายๆ บ้านคนจีน เข้าใจว่าคงได้ตัวอย่างมาจากจีน และในบางแห่งยังนิยมสร้างยุ้งข้าวโพดเรียงรายไว้ทางคันท้ายของคันท้ายอีกค่าย ชาวเย้ามักปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นโรงใหญ่โต ยาว และกว้างขวางกว่าชาวเขาเผ่าอื่นๆ ช่างบ้านยังนิยมปลูกพืชผลไม้สวนครัว ผักกับชาวเขาเผ่าอื่นๆ ซึ่งไม่นิยมปลูกพืชผลไม้สวนครัวในหมู่บ้านของเขาเลย ข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ ชาวเย้าแตกต่างจากชาวเขาเผ่าอื่นๆ คือ พวกเขาพร้อมที่จะอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นราบ ถ้าหากเขาสามารถหาที่ดินอุดมสมบูรณ์มาเป็นกรรมสิทธิ์ได้

ภาษาและการศึกษา

เขามักมีภาษาบางคำคล้ายกับของม้ง และคล้ายกับจีนกลางมาก แต่ไม่มีอักษรของตนเอง บางคนก็ใช้ตัวอักษรของจีนมาใช้แทน ที่แทนภาษาเดิมบรรพบุรุษในบ้านจะมีอักษรจีนเขียนไว้ เข้าในประเทศไทยบางส่วนรู้ภาษาจีนกลาง หรือ ภาษาจีนฮ่อ สามารถอ่านออกเขียนได้เป็นอย่างดี

ผู้เข่าผู้แก่เข่าแล้วว่า เข่าเคยมีตัวหนังสือของตนเอง แต่เนื่องจากการอพยพโยกย้าย เนื่องจากทำสงครามกับจีน จึงได้นำหนังสือบรรทุกชิ้นหลังม้า และเอาหนังสือซ่อนไว้ตามหลืบก้อนหิน และไม่มีโอกาสกลับไปเอาอีก เพราะหนีข้าศึก และผู้เข่าผู้แก่ที่รู้หนังสือในปัจจุบัณก็ล้มหายตายจากไปหมดแล้ว ไม่มีการจกจำมา เข่าจึงไม่มีหนังสือเป็นของตนเอง

เข่าเป็นชาวเขาเผ่าเคียวที่ใช้ตัวหนังสือจีนเขียนภาษาของเขา และอ่านเป็นภาษาเข่า เข่าได้ใช้วิธีนี้เขียนเป็นภาษาของตน และได้เขียนเป็นหนังสือมีทั้งตำนาน บทเพลง คาถาค่างๆ สำหรับใช้ในการทำพิธี ตลอดจนบันทึกเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของเผ่าตน

เข่าส่วนใหญ่พูดภาษาไทยเหนือได้พอรู้เรื่อง บางคนพูดภาษาไทยกลางได้ชัดเจน สำหรับคนมีอายุพูดภาษาจีนกลาง และจีนฮ่อได้ ในบางหมู่บ้านเข่าบางแห่ง มีการสอนทั้งสองภาษากันกล่าว โดยจ้างครูชาวจีนฮ่อ หรือทหารฮ่อ จากกองพล 93 มาทำการสอน โดยเฉพาะในแถบจังหวัดเชียงราย

เข่ารุ่นหลังมีความกระตือรือร้นที่จะเรียนหนังสือไทย อาจจะได้ประโยชน์จากการเรียนรู้ภาษาไทย มีการเสนอให้เข่าเข่าเรียนในโรงเรียนไทย แต่เข่ามักจะไม่ปฏิเสธ เพราะเกรงจะถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร ในบางท้องที่หัวหน้าพวกเข่าถึงกับสร้างโรงเรียนเพื่อหวังจะให้ครูไทย หรือเจ้าหน้าที่รัฐบาล ไปช่วยสอนหนังสือให้

การแต่งกาย

ชาวเข่าแต่งตัวที่ ทั้งชายและหญิงใช้เสื้อและกางเกงสีน้ำเงินเข้ม หรือสีดำ ผู้หญิงจะหามมค้วยซึ่งจนเทียว และพันค้วยผ้าสีแสด แล้วพันค้วยผ้าโพกศีรษะสีน้ำเงินปนดำทับ มีปลายทั้งสองข้างค้วยคอกทรงงวง การโพกศีรษะในแต่ละท้องที่ไม่เหมือนกัน เข่าในอำเภอแม่จัน และอำเภอฝางโพกศีรษะอย่างประณีตมีลักษณะไขว้กัน ทรงงาม และยังมีเครื่องประดับเป็นเส้น ทำค้วยเงิน หรือมีถลวคล้ายไว้ทอนบนสุด คาดทับผ้าโพกศีรษะอีกชั้นหนึ่ง และใส่ตุ้มหู และห่วงรอบคอ 1 ห่วง

การแพกกาย

เค็กบูตึงไห้อาหารสัตว์เสง

ผู้หญิงใส่เสื้อคลุมคอแหลมรูปตัววี ยาวถึงข้อเท้า ผ่าก้นหน้าตลอด มีไหมพรมสีแสดคล้องรอบ
คอถึงหน้าท้อง ผ่าก้นข้างทั้งสองข้างแค่เอวลงไป ทำให้ส่วนชายเสื้อก้นล่าง ทั้งแต่เอวลงไม่มีลักษณะ
3 แฉก คือ แฉกหน้า 2 แฉก และแฉกหลังผืนใหญ่ 1 แฉก เวลาสวมชายผ่าก้นหน้าทั้งสองแฉกจะไขว้
กันและหันรอบเอว ไปผูกเงื่อนก้นหลัง ส่วนแฉกหลังคงปล่อยไว้ปิดก้นหลัง ใช้รอนั่งกันกางเกงเป็น
ได้ สำหรับกางเกงเป็นเนื้อหยาบ มีชายในตลอดในเมือง เข้าไม่รู้จักทอผ้าใช้เองเหมือนมัง และอีก
ก้นหน้าทั้งสองของขากางเกงจะปักลวดลายสีสรรสะกุกตา เมื่อสวมเสื้อ นุ่งกางเกงแล้ว ก็คาดเอว
ด้วยผ้าคาดเอวมีขนาด และลักษณะเด่นเกี่ยวกับผ้าโพกศีรษะ คาดและพันหลายรอบ ผูกเงื่อนปลายทั้ง
สองข้างไว้ก้นหลัง ก้นหน้าเปิดให้เห็นความงอกงามของลวดลายบนกางเกง เครื่องประดับ มีต่างหู
ห่วงคอ กำไลข้อมือ และแหวน ทำด้วยเงินทั้งสิ้น

ผู้ชายนุ่งกางเกงคล้ายกางเกงจีน ซิลบขอบขากางเกงด้วยไหมสีแสด เสื้อผ่าอกไขว้ไปข้างๆ
เล็กนอยแบบเสื้อคนจีน มีลวดลายติดอยู่เป็นแถบแคบๆ ตามแนวที่ผ่าลงมา ติดกระดุมเงินรูปกลมๆ ที่คอ
และที่รักแร้เป็นแนวลงไปกับเอว เสื้อยาวคลุมไม่สั้นแค่เอวแบบมัง ประทับต่างหู ไม่ใช่กำไลหรือห่วงคอ
เครื่องแต่งกายตามประเพณี ผู้หญิงยังคงรักษาแบบดั้งเดิมอยู่ และผู้ชายปัจจุบันมักนิยมแต่งแบบ
คนพื้นเมือง แต่ก่อนผู้ชายเข้าสวมหมวกไม่มียอด และถักเปีย แต่ในเข้ารุ่นปัจจุบันนี้ ไม่เป็นที่นิยมกันแล้ว

การรับประทานอาหารและเครื่องกิน

เพราะความสัมพันธ์ใกล้ชิดในอกีตกับชาวจีน ชาวเข่าจึงรับวัฒนธรรมและประเพณีจีนมาปรับใช้
ในการดำรงชีวิตของตน ทั้งรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ เข่าและจีนคล้ายคลึงกันมาก จะแตกต่างกันที่ภาษา
และการแต่งกายเท่านั้น

การรับประทานอาหารก็เช่นเดียวกัน เข่านิยมอาหารที่สุก ร้อน รสจืด และใช้ตะเกียบเข่นชาว
จีน อาหารหลัก คือ ข้าว ซึ่งมีอยู่หลายชนิด ปลูกตามไหล่เขา และเมื่อปรุงเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะมีความ
อร่อยมากกว่าข้าวที่ปลูกในที่ราบ เพราะจะมีความนุ่ม และเป็นยาง บางทีเข้าใจผิดว่าเป็นข้าวเหนียว
เข่าหุงข้าวแบบเขื่อน้ำ อาหารประจำวันคือ ผักชนิดต่างๆ คัมกับน้ำมันหมู และเกลือ ไม่นิยมกินพริก เนื้อ
สัตว์มักจะรับประทานในโอกาสที่มีพิธีกรรมเป็นส่วนใหญ่ โทะข้าวเป็นไม้ไผ่รูปทรงกลม วางบนพื้น มีมันง
เคี้ยว อยู่รอบๆ ไว้สำหรับทานข้าว สัตว์เลี้ยงจะอยู่ใกล้ๆ เมื่อมีเศษอาหารเหลือก็จะโยนให้กับสัตว์เหล่านี้ คือ สุนัข ไก่ และหมู

เข้ทำสุรเเอง จาก ข้ว ข้วโพท หรือข้วสาลี บ้างครั้งใช้ข้กั้กับกับประทณอาหาร
เข้ไมโซนั้กั้ม ไมกินหมาก ไมนิยงสูบหรือหมากนั้กั้ แต่จะสูบยาสูบข้กั้ยกลงทำเป็นม้องไมไ้ การสูบ
ฉีน ส่วนใหญ่มีกั้จะเป็นคนแก่ที่ฉิดฉีน พวกท่มุ่ๆ กั้สูบกันบ้าง แต่มีน้อยคนที่จะทิด

เครื่องมือข้กั้ฉนสุรเ

การจักรเบียบทางสังคม

เข่าจะแต่งงานกับคนในเผ่าเดียวกัน และในระหว่างเครือญาติก็มีอยู่บ่อยๆ แต่ก็นยอมให้มีการแต่งงานกับคนนอกเผ่าด้วย ผู้หญิงเข่าจำนวนไม่น้อย ที่แต่งงานกับคนนอกเผ่าส่วนใหญ่ คือ ฮอ แพท ทุกหมู่บ้านของเข่าจะมีบ้านคนฮอที่เมียเข่าอยู่ปะปนเสมอไป ทั้งนี้เนื่องจากเข่าบางคนมีบรรพบุรุษเป็นฮอ ก็มีแต่ชายเข่าแต่งงานกับหญิงฮอ แพทจะไม่มีเลย เท่าที่ปรากฏชาวเข่ามีภรรยาเป็นเงินหนึ่งราย เป็นไทยหนึ่งราย และเป็นเมือหนึ่งราย นอกนั้นไม่ปรากฏว่าชายเข่าแต่งงานกับชาวเขาเผ่าอื่นๆ หรือคนไทยแม่แก่เผ่าม้ง ซึ่งอยู่ใกล้เคียงและมีการติดต่อกันมากที่สุดก็ตาม

ในสังคมเข่าเห็นว่าฝ่ายชายจะมีอำนาจเหนือกว่า แต่ฝ่ายหญิงก็มีสิทธิพิเศษในสังคมและเสรีภาพมาก ฝ่ายสามีจะเลิกกับภรรยาได้ ก็คือเมื่อภรรยายินยอม ภรรยาเป็นผู้ควบคุมการเงิน กิจกรรมภายในบ้าน ชายและหญิงรับภาระหาอาหารร่วมกัน ไม่เหมือนเผ่าม้ง

เข่ามักชอบอยู่เป็นครอบครัวใหญ่ และจะมีทั้งลักษณะครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวขยาย ซึ่งจะขยายโดยการแต่งงาน ส่วนมากขยายทางฝ่ายชาย เพราะเข่ามีประเพณีนิยมว่าบุตรชายแต่งงานแล้วต้องนำภรรยาเข้ามาอยู่ในบ้าน โดยถือคติแบบจีนว่า ชายเกิดหันหน้าเข้า หญิงเกิดหันหน้าออก แต่ครอบครัวขยายนี้ อาจขยายทางฝ่ายหญิงได้ ถ้าครอบครัวใดมีแต่บุตรหญิง โดยมีข้อตกลงกันว่า ผู้ชายจะต้องมาอยู่กับพ่อตาแม่ยายนานเท่าใด โดยแลกเปลี่ยนกับเงินค่าตัวเจ้าสาวที่ฝ่ายชายไม่สามารถหามาจ่ายตอนแต่งงานได้หมด แต่ในกรณีที่บ้านใดมีบุตรสาวคนเดียว คนที่จะมาเป็นเขยจะต้องอยู่บ้านภรรยาตลอดชีวิต ในกรณีนี้ฝ่ายชายไม่ต้องเสียค่าตัวเจ้าสาวเลย ลูกที่เกิดมาต้องใส่กระดุมของฝ่ายหญิง และนับถือผีบรรพบุรุษของฝ่ายแม่ด้วย

จารีตทางเพศสัมพันธ์

ชายเข่ามีอิสระเสรีมากในเพศสัมพันธ์ คำว่า "ซ่มซิ่น" ไม่มีในภาษาเข่า เมื่ออายุเริ่ม 14-15 ปี เด็กวัยรุ่นชาย และหญิงเข่าจะเกี่ยวหาราสีกันอย่างเปิดเผย การแต่งงานไม่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับคู่รักจะอยู่ร่วมกันคือไปฉันท์สามีภรรยา โดยธรรมเนียมประเพณีแล้วก็ไม่ใช้เรื่องไม่เหมาะสมที่ผู้หญิงจะเปลี่ยนจากชยคนหนึ่งไปสู่ชายอื่นๆ ผู้หญิง - จะได้รับการต้อนรับจากบิดามารดาของฝ่ายชายเช่นเดียวกัน บิดามารดาของฝ่ายหญิง และไม่ใช่เป็นเรื่องผิดอะไร-เมื่อเธอมีบุตรถ้าเธอไปอยู่กับคนรักใหม่ และเด็กก็ไม่ได้ถือว่าเป็นเด็กนอกกฎหมายเมื่อหญิงเกิดตั้งครรภ์ขึ้นมา หญิงก็จะเลือกเอาหนุ่มคนที่ตนพอใจมากที่สุดเป็นบิดาของเด็ก ผู้ชายคนนั้นอาจไม่ยอมรับก็ได้ เพียงแต่เสียค่าปรับประมาณ 200 บาท

แต่ถ้ายอมรับก็เสียค่าปรับประมาณ 40 บาท และโทษอีก 1 ทัณฑ์โทษทัณฑ์บ้าน ในกรณีที่ฝ่ายชายไม่ยอมรับ ฝ่ายหญิงก็ไม่เสียใจ แท้กลับก็ใจดีว่าเป็นลูกพี่ให้ และเป็นสมาชิกของฝ่ายหญิงแต่ผู้เดียว

การเที่ยวสาว ส่วนมากชายหญิงจะพบปะกันในตอนกลางวันในโรงข้าว หรือลานคนใกล้ๆ หมู่บ้าน และอาจนัดหมายกัน ตามปกติหญิงสาวมักนอนคิด โดยแก้มก้อยเขม้นปากเสื่อผ้า เมื่อมีชายหนุ่มมา พ่อแม่หญิงสาวจะเปิดโอกาสให้ ปล่อยให้ชายหนุ่มได้เข้ามาเพื่อเป็นสัญญาณของชายหนุ่ม บางทีอาจมีการวิวาทหรือตีเคาะเครื่องดนตรี อาจใช้การเคาะผ้าทองหญิงที่นั่งทำงานได้ ถ้าทั้งชายและหญิงพอใจก็ร่วมหลับนอนได้

การสู่ขอและการหมั้น

ในขณะที่มีเสรีในเรื่องความรักอย่างมาก แต่เข้าก็มีการแต่งงานตามพิธีที่เต็มไปด้วยพิธีรีตองต่างๆมากมาย

มักปรากฏบ่อยๆ ที่หญิงสาวจะมีบุตรก่อนการสู่ขอ การหมั้นและการแต่งงานในระยะนี้ ฝ่ายหญิงยังคงอยู่กับพ่อแม่ของตน ลูกที่เกิดมาจะรับแซ่ตระกูลและนับถือบรรพบุรุษของฝ่ายแม่ไปพลางก่อน และถ้าฝ่ายชายตกลงที่จะแต่งงานกับหญิง การสู่ขอจะเริ่มขึ้น หญิงมีลูกติดก็มีค่าตัวแพงกว่าหญิงสาวธรรมดาเสียอีก

การสู่ขอและการหมั้นจะกระทำในเวลาเดียวกัน ฝ่ายชายจะนำวันเดือนปีเกิดของหญิงมาคำนวณดูตามตำราและโหราศาสตร์ของเขาย่า ว่า สะดุดตาหญิงต้องกันหรือไม่ จะอยู่กับรายวันเพียงใด ถ้าไม่รายวันก็ห้ามแต่งงานกัน แต่ถ้าสะดวกกันก็ทางฝ่ายชายจะนำญาติผู้ใหญ่ไปติดคือสู่ขอจากพ่อแม่ฝ่ายหญิง กลุ่มญาติฝ่ายชายที่จะตกลงในเรื่องสินสอด หมายถึงเงินที่จะให้แก่พ่อแม่ฝ่ายหญิง—เมื่อเวลาแต่งงานจำนวนเงินจะตกอยู่ระหว่าง 2,000 – 3,200 บาท บ่อยๆ มีจ่ายเป็นเงินแท่ง นอกจากเงินสินสอดแล้ว บรรดาพวกของเจ้าบ่าวจะต้องจัดหา หมู 4 ตัว สุราให้เพียงพอในการเลี้ยงต้อนรับแขก ในการตกลงการสู่ขอนี้ หมอผีและหัวหน้าหมู่บ้านจะมาร่วมเป็นพยาน ถ้าฝ่ายใดไม่พอใจ มีสิทธิ์ถอนหมั้นได้

ในระหว่างที่เป็นคู่หมั้น ฝ่ายชายจะต้อง ไปช่วยทำงานให้ฝ่ายหญิงบ้าง และอาจพาคู่หมั้นไปช่วยทำงานบ้านคนบ้าง ก่อนการแต่งงานอาจมีบุตรด้วยกัน แล้วจึงแต่งงานกัน หากไม่พร้อมเช่นหาเงินทองไม่ได้ก็เลื่อนเวลาไปอีก หรืออาจจะเป็นการผ่อนเป็นงวดๆ 3-4 ปี หลังการแต่งงานแล้ว ขึ้นอยู่กับฝ่ายพ่อแม่เจ้าสาว ถ้าเด็กเกิดก่อนที่เงินสินสอดจะผ่อนหมด เด็กก็สามารถยกให้กับพ่อแม่ฝ่ายภรรยาเป็นการชำระหนี้ บางครั้งเด็กจะถูกขายเพื่อว่าสามรสบรรดาจ่ายเงินจำนวนนี้ได้ แตกกันมากเหมือนกัน ที่พ่อแม่ฝ่ายภรรยา ยกเงินหรือค่าสินสอดคืน

เจ้าสาว กับเครื่องแต่งกายตามประเพณี ก่อนไปอยู่บ้านเจ้าบ่าว

การตกลงการแต่งงานมีการบันทึกไว้ เป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อกำหนดเงื่อนไขของสินสอด
ดังกล่าวแล้ว และครั้งหนึ่งจะให้เจ้าสาวอีกครั้งหนึ่งให้บิดาของเจ้าสาว ไปเป็นค่าใช้จ่ายในงานพิธีแต่งงาน
เมื่อกำหนดวันแต่งงานแล้ว ทั้งสองฝ่ายจะเชิญแขก ในงานเลี้ยงจะมีการฆ่าสัตว์ เช่น หมู ไก่

การแต่งงาน

ผู้ชายเข้านิยมแต่งงาน อายุ 18-30 ปี ผู้หญิงอายุ 15-25 ปี นิยมให้พี่ชายแต่งงานก่อน
น้องชาย แทนองชายแต่งงานก่อนพี่สาวได้

การแต่งงานเล็กจะกระทำที่บ้านฝ่ายหญิง โดยฝ่ายหญิงเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายทั้งหมด พิธีง่าย ๆ
ส่วนการแต่งงานใหญ่จะกระทำที่บ้านฝ่ายชาย มีการกินเลี้ยง 3 วัน 3 คืน พ่อแม่ฝ่ายเจ้าสาวจะมีการ
หาฤกษ์ยามและจัดขบวนพาเจ้าสาวไปยังหมู่บ้านของเจ้าบ่าว ถ้าเจ้าสาวคงหมู่บ้านกับเจ้าบ่าว เธอไม่
สามารถไปบ้านเจ้าบ่าวในวันเดียวกัน ก็จะต้องกินที่บ้านญาติหรือบ้านเพื่อน กลุ่มพรรคพวกของเจ้าบ่าวจะ
ส่งนักดนตรีมาต้อนรับขบวนของเจ้าสาวที่ชายแดนหมู่บ้าน เครื่องดื่มจะจัดให้กับพวกของเจ้าสาว และการ
ต้อนรับเพื่อให้เกียรติแก่พ่อแม่เจ้าสาวจะจัดในเย็นวันนั้นที่บ้านเจ้าบ่าว นักดนตรีก็จะไปต้อนรับพ่อแม่เจ้าสาว
เช่นกัน โดยจะแยกจัดที่นั่งกันจากแขกต่างหาก และมีคนตรีพื้นเมืองบรรเลง

ในระหว่างเริ่มแรกพิธี เจ้าสาวต้องคลุมหน้าและไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าประตูบ้านฝ่ายชาย
ทางข้างหน้า ต้องสลับและไปทางคานล่างหมู่บ้าน และจะต้องพักอยู่กระท่อเล็ก ๆ ซึ่งสร้างอยู่ใกล้ๆ ประตู
ข้างของบ้านเจ้าบ่าว เจ้าสาวเองแต่งตัว มีเครื่องประดับศีรษะห้อยกระยางคางและปักขิงใบหน้าเกือบ
หมด ในวันรุ่งขึ้น เมื่อนำเจ้าสาวเข้าบ้านเจ้าบ่าว ต้องนำเขาทางประตูหน้าหรือประตูผี ในคืนที่สามมีพิธี
ไหว้โดยเจ้าบ่าว เจ้าสาวไหว้แขกผู้ใหญ่ มีการอบรมสั่งสอนให้รู้ถึงข้อปฏิบัติในการครองเรือนตามคติของ
ชาวเข่า

การเชื่อเชิญแขกมางานแต่งงาน กระทำโดยการส่งห่อเกลือเล็กๆ ไปยังบุคคลที่ต้องการเชิญ
ผู้ส่งข่าวจะนำเอาเกลือเล็กๆ ไปติดที่ฝาบ้าน (ถ้าผู้เชิญไม่อยู่บ้าน) ผู้ที่จะไปงานก็จะต้องแสดง "บัตรเชิญ"
ซึ่งก็หมายถึง ห่อเกลือนั่นเอง

การแต่งงานของเข่า จึงเป็นการย้ายเจ้าสาวไปยังบ้านเจ้าบ่าว และหญิงนั้นจะไม่ใช่สมาชิก
ของกลุ่มวิญญาณ ปู่ ย่า ตา ยาย บรรพบุรุษของตน แต่จะไปอยู่ในความดูแลของบรรพบุรุษฝ่ายสามี แต่เข่าหรือสกุล
ยังใช้ธัมมเกมอยู่ เข่าไม่นิยมแต่งงานกับเข่าเดียวกัน จะแต่งงานกันได้ก็ต้องเป็นลูกพี่ลูกน้องรุ่นที่ สองสามลงไป

และที่นิยมมากคือ ลูกที่ลูกน้องของพี่ชายหรือน้องสาว เพราะถือว่าทางแซกกัน ถ้าจะแต่งงานกับคนแซ่เดียวกัน จะคง เชิญผู้อาวุโสจากแซ่ขึ้นมา เป็นประธานในการแต่งงาน และต้องแจกจ่ายเงินให้แก่แซกที่มาในงาน ซึ่งถือว่า เป็นการซื้อความอับอายชยหน้า

ैयाไม่ห้ามการมีภรรยาหลายคน ैयाถือหลักว่า ถ้ามีภรรยาคนเดียวไม่สามารถทำมาหากินเลี้ยงชีพได้เพียงพอ ก็ต้องหาภรรยาอีกเพื่อช่วยในการทำงาน ผู้หญิงैयाเมื่อแต่งงานแล้ว ถือว่าเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งของสามีที่จะใช้ให้ทำอะไรก็ได้ทุกอย่าง

เมื่อฝ่ายหญิงไปอยู่บ้านสามีแล้ว เมื่อเกิดมีการหย่าร้างหรือสามีตาย หญิงนั้นจะกลับมาอาศัยอยู่บ้านเดิมของตนไม่ได้ จะทำได้ก็แค่เพียงกลับมาสร้างบ้านใหม่ใกล้เคียงกับบ้านเดิมของตน แต่ภรรยาที่มีตัวมีบรรพบุรุษก็ยังคงถือผีของฝ่ายสามีเดิมอยู่ ในกรณีที่สามีตาย พ่อสามีอาจจะไม่ยอมให้ลูกสะใภ้หม้ายคนนั้นแยกตัวออกไป เพราะถือว่าฝ่ายชายเสียเงินเสียทองแล้ว ย่อมมีสิทธิในตัวหญิงนั้น และถ้าจะมีสามีใหม่ สามีใหม่ของหญิงหม้ายนั้นจะต้องจ่ายเงินค่าตัว เจ้าสาวให้แก่พ่อแม่สามีเก่าด้วย

ถ้ามีบุตรกับสามีเก่า บุตรก็คือนับถือบรรพบุรุษของสามีเก่า บุตรที่เกิดกับสามีใหม่ก็นับถือบรรพบุรุษของสามีใหม่ แต่ถ้าสามีใหม่เป็นคนนอกเผ่า บุตรที่เกิดมาอาจจะต้องนับถือบรรพบุรุษของฝ่ายแม่ คือสามีเก่าก็ได้ ฉะนั้นการสืบสายสืบสกุลหรือการนับถือบรรพบุรุษ ส่วนใหญ่ไม่ทางฝ่ายของพ่อ

การหย่าร้าง

ैयाหย่าร้างกันน้อยมาก เพราะเห็นว่าการหย่าร้างเป็นเรื่องไม่เที่ยง อาจทำให้ญาติ เทวดาลงโทษหมู่บ้าน การหย่าร้างนานๆ จึงมีสักราย และอาจเกิดจากการมีชู้ ชายชู้จะต้องเสียค่ารับให้สามีเก่า และถ้าจะรับเป็นภรรยาตลอดไป ก็ต้องเสียค่าตัวเจ้าสาวแทนสามีเก่าจนครบ ैया ถือว่าการมีชู้เป็นเรื่องน่าอับอาย ผู้หญิงอาจถูกขับไล่ออกจากบ้าน โดยเหลือเพียงเสื้อผ้าชุดเดียว

ในैयाบางกลุ่มเพียงตกลงกันเอง บางกลุ่มต้องให้ผู้ใหญ่หรือพ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ैयाในประเทศจีน ที่ร่ำรวยมักจะมีการเรียกร้องเงินทองจากผู้ขอหย่าด้วย บุตรมักจะไม่อยู่กับผู้จ่ายค่าเสียหาย

การตั้งครรภ์และการกำเนิดเด็ก

การดูแลรักษาทางการแพทย์ปัจจุบัน ชาวเขาไม่ได้ให้ความสนใจ แม้ในเรื่องก่อนคลอด แต่สามีจะอยู่ใกล้ซีกเวลาคลอด และจะเข้มนูชาขึ้นมา ชื่อ สามควา เพื่ออำนวยความสะดวก เขาขอให้ภรรยาเขา

มีกำลังแข็งแรงเพื่อการคลอด ขอให้เด็กแข็งแรงและไม่พิการ กับทั้งขอให้แม่และลูกมีสุขภาพดี และบ้านเป็นสถานที่สำหรับคลอดบุตร

ในชั้นแรกนั้นบ้านโดยเฉพาะทรงมูบ้าน จะยกขึ้นมาเป็นแท่น ช่างๆ แท่นจะมีฟองแห้งจำนวนมากกระจายอยู่ และผ้าสะอาดวางอยู่ใกล้ๆ เหนือแท่นมีเชือกผูกไว้กับข้อเพดาน ความความเชื่อของชาวเขา ผู้หญิงที่จะคลอดจะเรียกลมเบ่งในวินาทีก่อนที่จะคลอด การปฏิบัติเช่นนี้ใช้กันในคนไทยแต่ก่อนเช่นกัน หมอคำแยประจำหมู่บ้านจะเป็นผู้ทำการคลอดเด็ก

เมื่อเด็กคลอดออกมาอย่างปลอดภัยแล้ว หมอคำแยจะวางเด็กบนฟาง ใช้มีดที่ทำจากหินไม้คัด สะกือทารก แล้วใส่ทารกไว้ในกระกร้าแขวนไว้

การขอพรคุ้มครองเด็กจะกระทำขึ้น 3 วัน หลังจากคลอด โดยบิดาของเด็กจะเชิญหมอผีทำพิธี มีการเซ่นควย เหล้า 5 แก้ว น้ำคั้น 1 แก้ว เงิน 1 รูปี, ผ้าขาว 1 ผืน ข้าวครึ่งกิโลกรัมห่อด้วยผ้าขาว และไก่ตัวโต 1 ตัว สี่อะโรกีโดยยกเว้นไก่สีขาว ในพิธีนี้เด็กจะอาบน้ำเป็นครั้งแรก และมีทารกปลอมเพลงเด็ก หมอผีจะรับเด็กไว้ในวงแขนและร้องเพลง เกี่ยวกับคัมภีร์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ใช้เวลานานกว่าชั่วโมง

ในระหว่างพิธีนี้ ห้ามใครรูดผ้าเข้าไปเป็นอันขาด ถ้าชายหรือหญิงเห็นเข้าเข้าไปในเซ่นนี้จะถือว่าเป็น "พ่อแม่ที่ทองเหี่ยวมา" และจะต้องรับผิดชอบในสวัสดิภาพของเด็กในอนาคต ตัวอย่างเช่น เมื่อเด็กป่วยก็จะต้องนำเด็กมาสวดภาวนาให้เด็กหายป่วย

เมื่อจบพิธีขอพรแล้ว พ่อของเด็กและหมอผีจะกินเลี้ยงฉลองด้วยกัน คั้นเหล้า อาหารหลายชนิด เช่น เม็ดไก่ จะถูกนำมาเลี้ยง ขณะที่รับประทาน หมอผีสามารถทำนายจากดินไก่และกระดูกขาของไก่ในไซของเด็ก ถ้าดินไก่โค้งข้างใน เด็กจะมีโชคลี้ เด็กจะได้ตำแหน่งสูงชัน มีอำนาจ และอยู่สุขสบายกับพ่อแม่ ถ้ากระดูกไก่เป็นโพรงและเป็นแถวซิกแซก ทำนายได้ว่าเด็กจะมีชีวิตซาดแคลนและเป็นภาระหนักกับพ่อแม่

ในระหว่าง 4-7 วันแรกหลังคลอด แม่จะต้องพักอยู่แต่ในบ้าน และอาบน้ำด้วยพืชสมุนไพรที่เป็นยา ห้ามไม่ให้กินน้ำเย็น พานอาหารเย็นๆ และของหมักกอง เนื้อควาง, วัว, ความ หรือปลาที่ไม่มีเกล็ด เพราะอาหารเหล่านี้มีผลต่อมดลูกซึ่งทำให้เธอไม่สามารถให้กำเนิดบุตรคนต่อไปได้ เธอต้องเลิกยุ่งเกี่ยวทางเพศประมาณ 2 เดือน

การบูชา ผี จะจัดขึ้นระหว่าง 3 เดือนถึง 1 ปี หลังจากเด็กเกิด มิฉะนั้นแล้วครอบครัวจะประสบความหายนะ พิธีจะกระทำขึ้นโดยมีหมอผีเป็นบุคคลสำคัญ โดยฆ่าหมู ซึ่งต้องมีอายุอย่างน้อย 2 เดือน

ซึ่งการขอพรให้เด็กและการเซ่นไหว้เงินจะใช้หมอนี่ที่เรียกว่า Toom sai ton (หมอนี่เล็ก) มีหลายกรณีซึ่ง
ต้องการใช้ toom sai kong (หมอนี่ใหญ่) เช่นเมื่อเด็กเกิด ซึ่งดูเหมือนจะมีพิธีละเอียดซับซ้อนมาก
ชั้น

มีกฎพิเศษในการเซ่นเซียดูหมอนี่ใหญ่ ชายที่จะไม่นำหมอนี่นี้ต้องมาที่บ้าน ในขณะที่หญิงตั้งครรภ์
อยู่คนเดียว ชายคนนี้จะปิดประตูและออกไปโดยไม่ลงกลอน เมื่อหมอนี่มาถึง เขาจะเตะประตูและเปิดด้วย
ตนเอง หมอนี่ใหญ่นี้ไม่เหมือนหมอนี่ธรรมดา คือจะต้องแต่งกายพิเศษให้เห็นตำแหน่งของเขา เขาจะมี
"คิม" (เป็นไม้ศอกเสริมหลัง) เขาควาย กระเบื้อง และไม้คู่ เมื่อมาถึงบ้านเขาจะเปิดประตูและตรงไปยัง
หญิงมีครรภ์

หมอนี่ใช้วิธีการ มี 3 ขั้นตอนในการทำตลอด เริ่มแรกจะเรียกเอาบุญซึ่งเป็นชายกำลังถึงแขน
ของ เด็กบนกระดานและจะถูกเผา เมื่อการวาศสมบูรณ์ หมอนี่จะผสมซี เดาลงในถ้วยน้ำขณะที่สวดกล่าวคำศักดิ์
สิทธิ์ตามคัมภีร์ ถ้วยน้ำจะให้หญิงมีครรภ์ดื่มเพื่อช่วยให้การคลอดสะดวกขึ้น ขั้นสุดท้ายซึ่งเป็นขั้นที่คนเห็นที่สุด
ก่อนที่จะให้นำศักดิ์สิทธิ์แก่หญิง เพื่อคิม เขาจะจุ่มมือลงไปแล้วแกว่ง เขามักเดินเข้าไปใกล้ห้องของหญิง
เขาทำซ้ำๆ พร้อมกับท่องคาถาที่ชวนให้น่ากลัว และในระหว่างหยุดเขาจะสั่นกระเบื้อง เป่าเขาควาย เอาไม้
คู่เจาะ และเดินไปรอบๆ ท่าทางเกินและท่าทีของเขาทำเหมือนหญิงตัวแม่และตัวเด็กที่ยังไม่เกิด การกระทำ
ทั้งหมดดังกล่าวเพื่อจะให้คลอดได้อย่างปลอดภัย แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าตัวแม่ไม่ร่วมมือด้วย ก็ไม่เกิดผล

การตาย

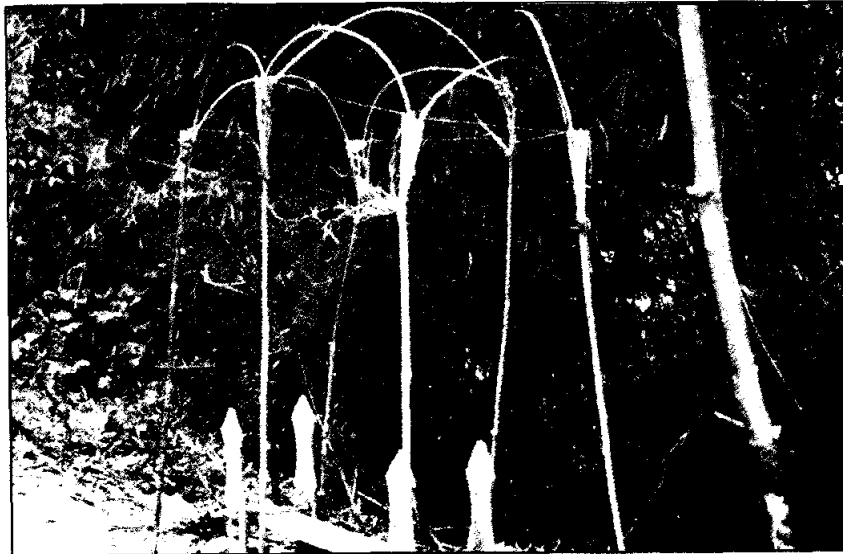
อัตราการตายของเข่าสูงมาก น้อยคนที่จะมีชีวิตอยู่จนกระทั่งเป็น ปู่ ย่า ตา ยาย เข่าเชื่อว่า
วิญญาณมีจริง และแบ่งเป็น 2 ภาค ภาคหนึ่ง จะอยู่กับศาลผีเรือน หรือผีบรรพบุรุษ อีกภาคหนึ่งจะไปเกิดใหม่
ถ้าบุคคลนั้นเป็นคนดีจะไปเกิดเป็นคน ถ้าไม่ดีจะเกิดเป็นสัตว์ชั้นต่ำ เช่น หมู ไก่ เป็นต้น

เข่าจะวางศพลงบนแคร่หาม และตั้งชันไว้เป็นเวลา 3-5 วัน ถ้าผู้ตายนั้นเป็นคนมีมั่งมี แต่ถ้า
เป็นคนจนจะชันไว้เพียงวันเดียว เขามีพิธีอาบน้ำศพหลังจากนั้นศพจะถูกวางในโลง เพื่อทำพิธีฝังหรือเผา
ตะเกียงหรือคบเพลิงจะถูกจุดไว้ที่หัวและเท้าของศพ พิธีจะจัดขึ้นที่บ้าน ถ้าผู้ตายตายในบ้าน แต่ถ้าผู้ตายตาย
นอกบ้าน พิธีจะจัดขึ้นในสถานที่โล่งนอกบ้าน

เข่าเชื่อว่าสถานที่สำหรับฝังหรือเผา จะต้องห่างจากบ้านหรือหมู่บ้าน ถ้าไม่ปฏิบัติตามเช่นนี้
ความพินาศหายจะอาจจะบังเกิดตามมาได้

ไม่ใช่สถานที่ทำงานแสดงว่ามีผู้ป่วย ๕ ป้องกันผีร้าย
จะทิ้งไว้ 7 วัน

สะพานเป็นสัญลักษณ์ของความสุข และทอชีวิตผู้ป่วย

หลังจากที่ศพถูกใส่ไว้ในโลง ก็จะนำไปฝัง คนที่เกินมาคือหมอดีและความกัญญาที่พี่น้อง หมอดี
จะบอกข้อหาที่ใช้เฉพาะ เชื้อโลงต่างๆ ที่รับรายออกไป หมอดีจะเป็นผู้นำคนเดี่ยวเท่านั้นในพิธีเผาศพ เขา
จะเกินรอบๆ พิษศพ 2 ครั้งแล้วญาติผู้ตายจะวางไม้บนเชิงตะกอนจนมากเพียงพอแล้ว หมอดีก็จะเปิดโลงศพ
กัญญาเท้าของเขา แล้วเกินรอบโลงศพ 3-7 ครั้ง แล้วเขาคูกเขาลง จุกไฟบนถาดไม้ไม้ตรงหน้า หันหลังให้
โลงศพ หลังจากถาดไม้ไม้จุกแล้วเขาจะโยนขี้เถ้าไปบนเชิงตะกอน โดยไม่หันกลับมามองที่โลงศพ

ในการเลือกสถานที่ฝังหรือเผา หมอดีจะโยนไข่ไก่ขึ้นไปในอากาศแล้วปล่อยให้ตกลงไป เมื่อ
ไข่แตกที่ใดก็ใช้ที่นั้นเป็นที่เผาหรือฝัง

การเก็บเถ้าถ่านและกระดูก จะกระทำหลังจากพิธีเผา 3 วัน ซึ่งจะใช้ไข่เพื่อเลือกสถานที่
ฝัง เถ้าถ่านดังกล่าว โดยจะชุกหลุมในไข่ที่แตกและก็จะฝังเถ้าถ่านที่นั้น

ชุมชน เปรียงกิจ

เข้ามีความซนซนแข็ง มีความสามารถในการเลี้ยงชีพสูง นอกจากจะทำอะไรเพื่อเลี้ยงชีพของตน
ก็ยังสามารถและความชำนาญในการปลูกฝิ่น ตลอดจนมีฝีมือในการทำเครื่องเงิน, ทำกระดาก่าง
เครื่องประดัก เย้าเป็นช่างเหล็กที่มีฝีมือในการทำขอบ ขวาน และปืนแก๊ป เป็นต้น ผู้หญิงก็มีฝีมือในกา
นเย็บปักถักร้อยเสื้อผ้าสวยงามมาก เย้าจึงใ้ชื่อว่าเป็นนักธุรกิจชั้นนำในบรรดาชาวเขาด้วยกัน

การเพาะปลูก ข้าวเป็นพืชหลัก เย้าปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย เย้าจะปลูกข้าวในที่ดินแปลงเดิม
เพียงปีเดียวแล้วจะย้ายไปเพาะปลูกที่อื่น ครบ 5-10 ปี จึงจะกลับมาทำไร่ในที่ดินแปลงเดิมอีก และไม่
นิยมทำซ้ำถึง 2 ปี เย้าแตกต่างจากกระเหรี่ยง เย้าจะไม่ไ้คนคนไม่ใหญ่โตมดไม่ให้เหลือเลย แต่กระเหรี่ยงจะ
ยังคงให้มันคนไม่ใหญ่เหลืออยู่บ้าง ข้าวที่ปลูกจึงเป็นข้าวไร่

ไร่ข้าวมักอยู่รอบๆ หมู่บ้าน โดยรัศมีไกลเกินไม่เกิน 2 ชั่วโมง แรกจะไ้คนป่าต่างไร่มีการ
ลงแรงลงแขก เมื่อไ้ที่ไ้คนแห้งแล้วก็จะเผา ฤดูปลูกข้าวเริ่มปลูกในราวปลายเดือนพฤษภาคม และต้น
มิถุนายน เมื่อข้าวแก่และเกี่ยวไ้แล้ว เมื่อนวดก็จะเก็บไว้ในยุ้งในไร่ ไ้มาข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งที่บ้าน เมื่อ
ต้องการใช้ก็เอาไปคองมา

นอกจากข้าว เย้ายังปลูกข้าวโพค เพื่อบริโภคเอง ถ้ามีมากก็จะนำไปขายในพื้นที่ราบ ก็ใช้ใน
การเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ และม้า ก็ยังใช้ในการทักเส้นเหล้าอีก เหล้าข้าวโพคนี้เป็นที่ขึ้นชื่อมาก การเพาะ
ปลูกมันฝรั่งนั้น มีปลูกมากในบ้านแม่อนหลวง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งไ้ผลผลิตดี โดยเฉพาะใน
ม่อนอ่างช้าง ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวอำเภอฝาง มันฝรั่งจะปลูกราวเดือนมีนาคม และเก็บในเกือบ
กรกฎาคม-สิงหาคม นอกจากนี้ เย้ายังปลูกงา และพืชที่กล้าดังหลอด เช่น กานพลู ตะขุม และขมิ้น

สำหรับเงิน เขาเองก็ได้ถือว่าเป็นผู้ชำนาญในการปลูกดิน เช่นเดียวกับมัง เนื่องจากมังและ
เข้าอาศัยบนภูเขาตั้งแต่ ระดับ 1,000 เมตร ขึ้นไป และดินเป็นที่ที่ชอบอากาศหนาวบนภูเขาสูง ในระดับ
ดังกล่าวนี้ ในสมัยก่อนการค้าขายดินกระทำกันอย่างกว้างขวางจนเขาร่ำรวยมาก เขานำเงินที่ได้จาก
การค้าขายดิน ไปซื้อเงินแท่ง สำหรับเครื่องประดับต่างๆ และใช้เป็นค่าตัวเจ้าสาวในการแต่งงาน เคย
เปรียบเทียบกันว่า ถ้าครอบครัวหนึ่งมีไร่ไม่ต่ำกว่า 10 ไร่เขาจะปลูกดินเสีย 3 ไร่ อย่างไรก็ตามในระยะ
หลังที่รัฐบาลห้ามการสูบและปลูกดิน เขาได้ปลูกที่อื่นแทน แต่ก็ยังมีการปลูกบ้าง และเขาที่คิดดินมีประมาณ
5-8 เอเคอร์

การเลี้ยงสัตว์

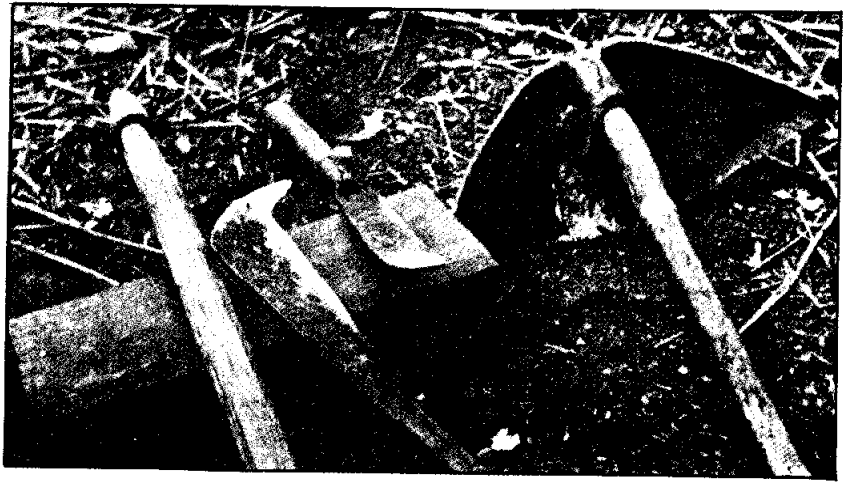
สัตว์ที่พวกเขาเลี้ยง และมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของเขา คือ หมู ไก่ และ ม้า และ
นิยมเลี้ยงกันทั่วไป ม้าจะใช้ในการเดินทางและบนทุกของ หมู, ไก่ เลี้ยงไว้เพื่อใช้เป็นเครื่อง เช่นหมูซาบ
ในพิธีกรรม หรือเลี้ยงในเทศกาลรื่นเริง และที่เป็นมงคล เช่น งานแต่งงาน, ปีใหม่, ฯลฯ นอกจากนี้ยัง
เลี้ยงสัตว์ชนิดอื่น เช่น สุนัขใช้งานแทมมา เลี้ยงเป็ด, กวาง และวัว

เขาเป็นพวกที่มีความสามารถพิเศษในตัวเอง ไม่ว่าจะทางธุรกิจ การค้า มีมือในศิลปะรวมทั้งเป็น
นักประดิษฐ์ด้วย ชาวเขามีสันชอบสังคมติดต่อกับคนเผ่าเดียวกันและเผ่าอื่นๆ กับคนในพื้นราบ จึงทำให้
สามารถทำการค้าขายได้ดี ทั้งยังมีอาชีพค้าขายที่ไม่เป็นพืชเป็นภัยกับใคร

แต่ชาวเขาจะนับถือคนที่ร่ำรวย มีสติปัญญา และใจดี การลงโทษผู้กระทำผิดร้ายแรงไม่ค่อย
ปรากฏนัก เพราะสามารถใช้เงินชดเชยความผิดได้ และการลงโทษเพื่อแก้แค้นอย่างเด็ดขาดเหมือนว่าจะไม่
มีในจิตใจของชาวเขา

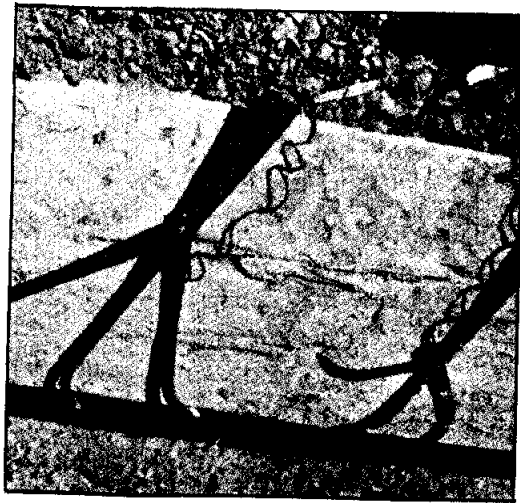
ในสังคมเขา ถือเอาคนเป็นแรงงาน สมาชิกของครอบครัวเป็นแรงงาน หากครอบครัวใดมีสมาชิก
จำนวนมาก ก็ย่อมมีแรงงานทำงานไร่ไ้มากขึ้น เพราะฉะนั้นนอกจากเขาจะมีบุตรของตนเองแล้ว ยังนิยม
ขอหรือซื้อเด็กจากเผ่าอื่นไปเลี้ยง เป็น "ลูกเก็บ" หรือ "บุตรบุญธรรม" ปกติจะนำไปเลี้ยงตั้งแต่เด็กยัง
แบเบาะ เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมของเขาคั้งแต่เล็กเด็กก็จะกลายเป็นเขาโดยสมบูรณ์ ไม่ว่าจะ ภิรยา ทำทาง
ภาษาพูด และตนเองก็ไม่ทราบกำเนิดของตน เด็กที่นำมาเลี้ยง มักเป็นเด็กชาย จะได้เป็นผู้สืบสายสกุลด้วย
ซึ่งในบางครอบครัวจะมีแต่ลูกหญิง

เครื่องมือในการเพาะปลูก

ชาวเขากวีน

เครื่องมือกวีน

ศาสนาและลัทธิความเชื่อถือ

เข่าก็เช่นเดียวกับชาวเขาเผ่าอื่นๆ ในประเทศไทย ที่มีความเป็นอยู่หลังวัฒนธรรม และ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ขึ้นอยู่กับการบุขามรรพบุรุษ เชื่อในสิ่งที่มีอิทธิพลเหนือธรรมชาติ เช่น ผีป่า ผีภูเขา วิญญาณต่างๆ (animism) ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีผลต่อวิถีการดำรงชีวิต ของเขาทุกค่าน ตั้งแต่ เกิดจนตาย ไม่ว่าจะเป็นทางคานเพศสัมพันธ์, ครอบครัว, เศรษฐกิจ เช่น เชื่อว่าคนเราจะยากก็มีเงิน ก็อยู่ในอำนาจของผีทั้งสี่ ผีเหล่านี้จะป้องกันจากภัยอันตรายในการเดินทาง ให้ผลทางการเก็บเกี่ยวพืช ซึ่งเข่าจะมีพิธีเช่นไหว้ ค่วย หมู เบ็ด ไก่ เป็นต้น

เข่านิยมและนับถือผีเรือน หรือผีบรรพบุรุษ ซึ่งเรียกว่า "เมียนเคีย" มาก ซึ่งเขาจะทำแทน บุษบาไว้ในบ้าน แทนฐานนี้จะปิดด้วยกระดาษหน่อไม้ ไม่มีรูปปั้น หรือรูปภาพ แต่มีเครื่องบูชาที่มีด้วยข้าว ถ้วยอาหาร ถ้วยน้ำ ถ้วยรูปไม้ เครื่องเช่นนี้จะต้องเข่นทุกวัน จะต้องค้ำชองเพื่อแจ้งให้ผีเรือนรู้ก่อน และเมื่อ เชิญมาโอกาสใดก็ค้ำเชิญให้กลับไม่ค้ำย เพราะผีบรรพบุรุษมีที่อยู่ในเมืองผี ไม่ได้สิงสถิตอยู่ในบ้านเรือน

ผีบรรพบุรุษนี้ เข่าจะนับถือมาก ในบรรพบุรุษสกุลของฝ่ายบิดา ซึ่งจะมีลำดับความสำคัญ ไก่แก่ ผีทวด ปู่ และบิดามารดา ผีบรรพบุรุษจะกลับมาเยี่ยมบ้านเรือนของคนที่เดือนละ 2 ครั้ง คือวันกลาง- เดือน และวันสิ้นเดือน ทั้งนี้ เขาเชื่อว่าการไปอยู่เมืองผีอาจจะออกยาก ลูกหลานไม่ค่อยได้เช่นสังเวจ จึงกลับมาหาอาหารที่บ้านเรือนเดิมของตน

นอกจากผีบรรพบุรุษแล้ว ยังมีผีซึ่งเข่าถือว่ามีความสำคัญสูงสุดคือผีใหญ่ "จู่ ซัง เมียน" มีทั้งหมด 18 คน มีอำนาจลดหลั่นลงมาและมีอยู่ 3 คนที่ถือว่ามีความสำคัญสูงสุด เขาเรียกว่า ฟาม ซัง หรือ สามกวาง เข่ามีภาพวาด ซึ่งเหมือนกับเป็นเสื้อของผี ทั้ง 18 คนนี้ ปกติเขาจะม้วนเก็บไว้ เมื่อมีพิธีสำคัญๆ เช่น บวช, งานศพ เข่าก็จะเชิญเชิญผีทั้ง 18 คนซึ่งจะมาสิงสถิตในภาพวาดดังกล่าว

ผีใหญ่ทั้ง 18 คน มีชื่อดังนี้

1. เล่งตี	2. เล่งนุ
3. โทตะ	4. หยุกสูง
5. สิงเจีย	6. เจียงถิ่น
7. เหลยถิ่น	8. ถิ่นโพ้ว
9. เทยโพ้ว	10. ยั้งถิ่น
11. สุยโพ้ว	12. จ้าพื้นฝัง
13. ป่ากานสาน	14. เจียนถิ่นตง

15. คำโศกเจี้ยว

16. ห้อยฟ่าน

17. ห้ายไท

18. แห้งเพีย

ผู้อื่นๆ ที่เข้ามามีถือ เช่น ฝิ่น ฝิ่นม ฝิ่นป่า ฝิ่นไร่ ฝิ่นหลวง สำหรับฝิ่นหลวงนี้ ถือว่าเป็นฝิ่นประจำหมู่บ้าน อนุญาตให้ความสุขใจความร่มเย็นแก่หมู่บ้าน ในเดือนกุมภาพันธ์ ชาวเข้าทุกหลังคาเรือนจะเซ่นไหว้ฝิ่นด้วย หมู มีการตีของเป่ามี ร้องรำทำเพลง กินสุรา ทานอาหาร แต่งตัวสวยงาม และหยุดทำงาน 3 วัน ฝิ่นบ้านก็จะได้รับเลี้ยงด้วย ส่วนผู้อื่นๆ จะมีการเซ่นไหว้ตามแต่เวลาและกรณี เช่น ฝิ่นไร่ ก็จะเซ่นเวลาทำไร่ เป็นต้น

ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ

เขาเชื่อว่าในร่างกายคนมีขวัญ เรียกว่า วุ่น มี 11 ขวัญ อยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย คือที่ หัว ทา หู จมูก ปาก คอ บ่า แขน ออก ท้อง เท้า ขวัญเหล่านี้จะออกจากร่างกายเมื่อเวลาเจ็บป่วย หรือได้รับอันตรายและถ้าคนตายไปแล้ว ร่างกายเน่าเปื่อย ขวัญนี้จะกลายสภาพเป็นวิญญาณ ซึ่งเขาเรียกว่า "เมี้ยน"

เวลาเจ็บป่วย ผู้ที่มีอิทธิพลต่อชาวเขามาก คือ หมอผี และมีไข้แต่ชาวเขาเข้าเฝ้าเกี่ยว แต่หมอผีก็จะนิยมหาที่ศักดิ์ เช่นในซาวเขาทุกกลุ่ม เขาจะแบ่งหมอผี เป็น 2 ประเภท คือ

1. หมอผี ที่เรียกว่า หมอผีใหญ่ (toom sai kong) จะดูแลวิญญาณ, ผีที่สำคัญๆ และจะต้องมีความรู้ความชำนาญเป็นอย่างดี
2. หมอผี ที่เรียกว่า หมอผีเล็ก (toom sai ton) จะเป็นผู้ดูแลพิธีการต่างๆ

ในการรักษาจำเป็นต้องมีหมอผีมาทำพิธี หมอผีจะเป็นผู้รับผิดชอบพิธีการโดยเฉพาะ เช่น พิธี pienhoong คือการแสดงความเคารพต่อผีใหญ่ หรือพิธีการต่อชีวิตของคนใกล้ตาย

การเจ็บป่วยที่รุนแรง จะทำให้กระดูกขึ้น หมอผีอาวุโสจะเขียนชื่อคนเจ็บในแผ่นกระดาษ และจะติดกระดาษที่ขึ้นรูปของเปียนสูง (pienhoong) (ผีใหญ่ 18 คน) ซึ่งเขาเชื่อว่าผีจะพิจารณาจากกระดาษที่ติดไว้ และจะมีผีที่พึงพอใจช่วยผู้ป่วย โดยจะรับไว้เป็นบุตร ในไม่ช้าผู้ป่วยจะหายเพราะว่ารูปเปียนสูง นี้ หาได้ยากมาก ทุกคนจะมีพิธีใหญ่โตที่จะบูชา

หากในขั้นแรกล้มเหลว ผู้ป่วยยังไม่หายเขาจะทำเป็นขั้นต่อไปอีก แต่รูปภาพและกระดาษแตกต่างกัน ในรูปต่อมาจะมีรูปผู้ชายท่อนอกกับกาะสา และจะมีผู้ชายอีกคนหนึ่งพยายามจะจับเด็กออกจากปลอกปลา รูปที่สามบรรยายให้เห็นผู้ชายถูกนกไฟ 2 ตัวทำร้าย

หมอผีในพิธี
อ้าง - พนมบ้านกักเพื่อให้พิษผลอกุมสมบุรณ์

ในกรณีที่เจ็บเล็กน้อย เขาจะใช้วิธีการเปลี่ยน ชื่อของผู้ป่วยเป็นชื่อสัตว์ และถ้าคนเจ็บเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน อาจจะรับเลี้ยงคอกจากพ่อแม่จริงๆ

ในการเรียกขวัญหรือการเลี้ยงเซ่นผีใดๆ ก็ตาม จะต้องมีสุรา, กระจกเงิน ไม่คู่สำหรับสอบถามผี ไก่และหมูเป็นเครื่องเซ่นที่สำคัญ

ความเชื่อถือโบริลัทธิศาสนาอื่น

นอกจากความเชื่อถือเกี่ยวกับภูติผีมีศาจแล้ว เขายังได้รับอิทธิพลของศาสนาอื่นด้วย เช่น ศาสนาคริสต์ โดยพวกมิชชันนารีเข้าไปเผยแพร่ กับศาสนาพุทธ โดยทางราชการของไทย และการที่มีความสนิทสนมกับคนไทยในพื้นที่ที่มีการติดต่ออยู่บ่อยๆ ปัจจุบัน เขามีถือศาสนาคริสต์มีจำนวนประมาณ 200 คน และศาสนาพุทธไม่ต่ำกว่า 5,000 คน แต่เขาก็กังปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีความเชื่อของตน ที่มีถือศาสนาอื่นก็เป็นแค่เพียงการยอมรับความเชื่อถืออีกชนิดหนึ่ง เห็นหันมาเท่านั้นเอง

ประเพณีและข้อกำหนด

ประเพณีของเขาคือสำคัญ มีงานพิธีปีใหม่, งานพิธีขึ้นบ้านใหม่, งานพิธีกินข้าวใหม่, ประเพณีการบวช

งานพิธีปีใหม่

มีกำหนด 3 วัน วันแรกทุกคนจะฆ่าหมูใหญ่ 1 ตัว และไก่ ค่ำข้าวเหนียวทำขนมลูกกัญญา เรียกว่า "ข้าวปุก" ต้มสุราจากข้าวโพก, ข้าว เสร็จแล้วจะไปเซ่นผีเรือน "เซ่นผีเคียบ" รวมกับกระจกเงินกระจกทอง และกระจกหน่อไม้ที่เขียนชื่อบรรพบุรุษ ซึ่งจะเผาพร้อมกับกระจกเงินกระจกทอง แล้วก็เอาอาหารทั้งกล่าว ไปเซ่นที่หลุมฝังศพ เมื่อกลับมาบ้านแล้ว ยิงปืนขึ้นท้องฟ้าในตอนเย็น

วันที่ 2 จะมีการยิงปืนแต่เช้าตรู่ มีการนำดอกไม้หอมมาปักไว้ที่แทมบูซาบรรพบุรุษบางคนเก็บก้อนกรวดมากองไว้ใต้แทมบูซา สมมุติเป็นก้อนเงินก้อนทอง เพื่อให้บรรพบุรุษบันดาลให้เขามั่งคั่งร่ำรวย

ทุกคนจะหยุดงานไม่ไปทำไร่ และเย็บเย็บกัน มีการเลี้ยงอาหาร สุรา น้ำชา และเป็นโอกาสที่หนุ่มสาวจะไต่ขบปะกัน มีการเล่นดนตรีและมีพิธีจุกกองไฟบูชาเจ้า สำหรับคนที่เคราะห์ร้ายหรือคนที่เจ็บป่วยบ่อยๆ

ในงานปีใหม่นี้มีว่าใหญ่โต และสิ้นเปลืองมาก พอๆกับงานแต่งงานและงานศพ ทุกคนจะแต่งกายสวยงาม ประดับประดาโลหะเงิน งานพิธีนี้เรียกปีใหม่นี้ เรียกว่า งาน "เจียงเหียง" ซึ่งตรงกับตรุษจีน เขาได้ถือขนบธรรมเนียมปีใหม่อ่างจีน ซึ่งเรียกพิธีนี้ว่า "กินเจียง" แต่ชาวเหนือเรียกว่างาน "กินวอ"

งานพิธีขึ้นบ้านใหม่

เจ้าของบ้านจะต้องตัดไม้เสาเข็มไม้ไผ่ไว้ให้พร้อม เมื่อหาฤกษ์งานปลูกสร้างบ้านได้แล้วก็ขอ
แรงงานจากเพื่อนบ้าน ช่วยกันสร้าง 1-2 วันก็เสร็จ แล้วจะหาฤกษ์ยามพิธีขึ้นบ้านใหม่ จะมีการฆ่าหมูใหญ่
1 ตัว กินสุราข้าวโพด ทำอาหารเช่นมีเรือน แล้วนำอาหารมาเลี้ยงชาวบ้าน มีคนศรี

งานพิธีกินข้าวใหม่

เมื่อเก็บข้าวไร่เสร็จแล้ว จะมีพิธีกินข้าวใหม่ ทุกหลังคาเรือนจะฆ่าหมูขนาดย่อม 1 ตัว โถ
1 ตัว ปลาอีก 2-3 ตัว หุงต้มข้าวใหม่ เช่นต้มบรรพบุรุษ ก่อนที่ตนเองและครอบครัวจะรับประทานข้าวใหม่
และอาหารนั้น

ประเพณีการบวช

เข่ามีประเพณีการบวชเพื่อสร้างบุญให้แก่บรรพบุรุษ บิดา มารดา และตนเอง พิธีบวชนี้มี 2
แบบ คือ

แบบกัณฑ์ หรือบวชน้อย ใช้เวลา 2-3 วัน ผู้บวชอายุตั้งแต่ 12 ปีขึ้นไป

แบบโตยไซ หรือบวชใหญ่ ผู้บวชต้องเลียบวชิระน้อยมาแล้ว หรือมีฉันทนัยอายุครบ 20 ปี

การบวชต้องเชิญหม่อมมาทำพิธีระหว่างบวชจะห้ามรับประทานเนื้อทุกชนิด และน้ำมันหมู
รับประทานร่วมกับผู้อื่นไม่ได้ ต้องสำรวมอารมณ์ และวาจา ก็ห้ามยุ่งเกี่ยวกับผู้หญิง

การปกครอง

สมัยก่อนที่เข่าอยู่ทางตอนใต้ของจีน มีความเจริญถึงขั้นรวมกันเป็นปึกแผ่นได้ และมีพระเจ้า
แผ่นดิน แต่เนื่องจากเป็นชนกลุ่มน้อย และมีเรื่องวิวาทกับจีน เข่าได้ถูกจีนปราบปรามจนกระทั่งกระจัด
กระจายอพยพลงทางใต้เรื่อยๆ และไม่สามารถรวมกลุ่มได้ ในบ้านเข่า นอกจากจะมีการบูชาผี
บรรพบุรุษ ซึ่งมีที่ตั้งแล้ว ยังมีที่ตั้งสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน เข่าเรียกว่า สูง เมียนป๋าย หิ้งกษัตริย์นี้เป็นที่สิงสถิต
ของบรรพบุรุษของกษัตริย์ ซึ่งเข่าจะมีพิธีเชิญเชิญมาสำหรับพิธีต่างๆ เช่นเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง ในการรบ
ในการจับโจรผู้ร้าย เมื่อทำสำเร็จจะมีพิธีกันบน เคยเล่ากันว่า เข่าเคยอาสารบและชนะฝ่ายฮ่อ ทอดและ
ถ้ามที่ไซในการรบครั้งนี้ ยังคงเก็บไว้ที่หิ้งกษัตริย์บ้านก้านตันตำบลฉางน้อย (อำเภอปาง จังหวัค เชียงราย)
เสมอมา

ปัจจุบัน เข่าจะมีหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่ได้มาจากการเลือกตั้ง โดยคนในหมู่บ้านปรึกษาหารือ
และชาวเสียงกัน แต่มีบางหมู่บ้าน (แค่น้อยมาก) ที่ตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้านเป็นตำแหน่งที่สืบทอดกันมา

ชาวเขามีสืบทอดที่ในการกำหนดวิถีการปกครองของตนเองโดยตรง กล่าวคือ หัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้รับฟังความคิดเห็นจากคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน สังคมเข่าเป็นสังคมเล็ก ทุกคนทุกฝ่ายสามารถปรึกษาหารือหรือทำความเข้าใจและตกลงกันได้โดยตรง จึงไม่จำเป็นต้องมีผู้แทน หรือกลุ่ม คอยรักษายลประโยชน์ให้

หัวหน้าหมู่บ้าน

ยกเว้นตำแหน่งกำนันตำบลขนาดเล็ก ที่ตำแหน่งกำนันจะตกทอดจากบิดาทั้งนี้ เนื่องจากแยกกลุ่มแรก ซึ่งเข้ามาเมืองไทย ชื่อว่าพญาศรีสมมติ (ได้รับการตั้งชื่อจากเจ้าราชวงศ์น่าน) ซึ่งแต่เดิมอยู่ในลาวได้รับแต่งตั้งเป็นเพียงหลวง ต่อมาลูกชายคือท้าวหล้าได้รับการแต่งตั้งจากไทยให้เป็นกำนัน และตำแหน่งนั้นก็ก็แก่ลูกชายสืบมา โดยเสนอชื่อต่อทางการให้ทางการแต่งตั้ง ผู้ที่เป็นหัวหน้าหมู่บ้านนี้ได้รับการเคารพนับถือจากลูกบ้าน มีอำนาจในการตัดสินคดีพิพาทต่างๆ

หน้าที่ที่สำคัญ คือปกครอง และบริหารงาน เช่น ติดต่อกับทางราชการ เป็นตัวแทนในการเจรจาทักต่อกับบุคคลภายนอก ตัดสินข้อพิพาทต่างๆ ภายในหมู่บ้าน เป็นประธานในพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งหัวหน้าหมู่บ้านนี้จะสิ้นสภาพ เมื่อ ทาย ลาออก หมดไฟไม่อยู่ที่ยืน หรือลูกบ้านไม่ให้ความไว้วางใจต่อไป

หมอผี

หมอผีมีว่าเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลมาก รองจากหัวหน้าหมู่บ้าน หรือ อาจจะเทียบเท่าหัวหน้าหมู่บ้านได้ หมอผีเป็นผู้นำทางศาสนา และพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจะต้องเป็นผู้รอบรู้ทางไสยศาสตร์และมีความสามารถพิเศษต่างๆ มาก เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันเกี่ยวกับความเชื่อถือของคนในหมู่บ้าน ตั้งแต่เกิดจนตาย ชาวบ้านจึงให้ความเคารพนับถือ และเลื่อมใสมาก

ผู้อาวุโส

หรือผู้เฒ่าผู้แก่ สังคมเข่าจะให้ความเคารพนับถือ เช่นเดียวกับสังคมอื่นก็จะเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ สันชนผู้เยาว์ เข่าเคร่งครัดในเรื่องระบอบอาวุโสมาก การเถียงผู้ใหญ่จะถูกกล่าวหาว่า เป็นคนไม่ดี และที่สำคัญคือ กลุ่มอาวุโสเป็นผู้ที่มีอิทธิพลมากในการเลือกตั้งหัวหน้าหมู่บ้าน ถึงแม้ว่าการเลือกตั้งจะเป็นไปตามเสียงข้างมาก แต่ในทางปฏิบัติกลุ่มอาวุโสเป็นผู้เลือก และมีอิทธิพลที่สามารถจะให้ผู้ใดเป็นหัวหน้าหมู่บ้านได้ ทั้งนี้ด้วยประเพณีการเชื่อฟังผู้ใหญ่ตนเอง

กฎข้อบังคับ

เพราะว่าเข่าเชื่อในสิ่งที่มิชอบพลเห็นธรรมชาติ และยังมีความเคารพเกรงกลัว เข่าจึงตั้งกฎเกณฑ์ต่างๆ ใ้ภายในสังคมตนเพื่อความสงบและความเป็นระเบียบเรียบร้อย ในการปกครอง โดยอาศัยยุติ เป็นเครื่องมือในการบังคับไว้นั้นเอง ผู้ใดกระทำผิด ถือว่ากระทำผิดค่อมี่ เรียกว่า "ผิดค่อมี่" จะต้องได้รับโทษตามแต่กรณี กฎข้อบังคับตามประเพณียังคงถือปฏิบัติกันเคร่งครัดทุกวันนี้

เมื่อเกิดเหตุการณ์พิพาทในระหว่างเข่าด้วยกัน เข่าจึงมักแก้ไขโดยใช้กฎข้อบังคับตามประเพณีของเขา นอกจากบางเรื่องที่เกิดขึ้นทางเผ่าเข่าจะฟังกฎหมายและเจ้าหน้าที่ไทย